

Research Paper

Historical and Sociological Analysis of the Concept of Freedom in the Thought and Poetry of Ahmad Shamlou By Applying Laclau's Discourse Theory and Chantal Mouf

Kaveh Abbasi,¹ Jalil Tajlili,² Farhad Tahmasbi,³ Abdolhosein Farzad⁴

Recieved:Feb,27,2020 ;Accepted:Jun,20,2020

Abstract

Based on the Discourse Theory Ahmad Shamlou should be taken as a political, historical and literal phenomena. The theoretical basis of this article comes from a synthesis of Ernesto Laclau and Chantal Mouffe and Quentin Skinner's ideas. Based on the Discourse Theory 'Subjects' are 'Political'. This article distinguishes between the 'Ontic' and 'Ontological' level of the analysis and methodologically has seen Ahmad Shamlou's writings at 'Macro Level'. Drawn on the discourse theory I have tried to analyze Ahmad Shamlou's life and ideas in its political and historical context. The central idea and research strategy of this article, drawn on the Discourse Theory, is that I have first taken one or two central concepts from Ahmad Shamlou's writings and second I have suggested one central concepts that I believe it was the main demand of Iranian society for almost a century which is the concept of freedom. Then I have related these two methodologically. I have called Ahmad Shamlou the Poet of Freedom. I believe without the concept of freedom and without reading of Iranian political history understanding of Ahmad Shamlou is very difficult, if not impossible.

1. Ph.D. student of Farsi Language and Literature, Tehran Science and Research Branch. Author.
Kaveh.Abbasi@gmail.com

2. Professor of Farsi Language and Literature. University of Science and Research in Tehran.
Tajlili52@gmail.com

3. Associate Professor of Farsi Language and Literature. Islamshahr unit.
Farhad.tahmasbi@yahoo.com

4. Associate Professor of Persian Language and Literature, South Tehran Branch.
abdolhosein.farzad@gmail.com

This article then believes that Ahmad Shamlou has represented the contemporary Iranian society's political demands and expectations. Analyzing and interpreting this relation, the relation between text and context is the aim of this article. This article believes that all social and literary subjects are political and also believes that every 'text' should be seen within the 'context'.

Keywords: "Shamlou", "Discourse Theory", "Freedom", "Context"

General Overview and Research Method

This article analyzes the concept of freedom in the works of Ahmad Shamlou, drawing on and inspired by Discourse Theory. Ahmad Shamlou (1925–2000) was a prominent Iranian poet, writer, and translator who, according to many commentators, was one of the greatest Iranian poets to emerge after Hafez in the contemporary history of Iran (Mozaffar Savaji, 2016; Pournamdarian, 2002; Baghaei, 2007). In addition, Shamlou was, at least during a particular period of his life, politically active and engaged in political struggles, and his literary activities were strongly influenced by the prevailing political climate. For him, poetry and literature constituted a form of representation of historical and social reality. As he stated, "Poetry is essentially an event—an event whose conditions are created by time and place, but whose form is shaped in language" (Shamlou, as cited in Hariri, 2006).

The significance of Shamlou in Iranian literature, as well as his political and cultural influence among intellectuals and students, has made him and his works the subject of numerous studies, including books, academic theses, and scholarly and popular articles. As might be expected, most studies of Shamlou, whether in book or article form, have primarily focused on literary aspects of his work. Alongside literary research, considerable attention has also been devoted to Shamlou's personal life and his political and social views, resulting in a substantial body of published work in these areas. Nevertheless, relatively few studies have approached Shamlou's works and life from a sociological perspective. Even studies that have attempted to conduct a "content analysis" of Shamlou's poetry and thought have not always remained faithful to their stated research methodology and have tended instead toward predominantly impressionistic interpretations of his poetry.

This article seeks to examine Ahmad Shamlou structurally within the historical and political contexts in which he lived and worked. It should be emphasized at the outset that this study does not adopt a causal (cause-and-effect) approach to Shamlou and his works, or to cultural phenomena more generally. It is precisely for this reason that

Discourse Theory and discourse-oriented analysis are considered more appropriate methodological approaches for examining Shamlou's works, ideas, and the historical contexts in which he operated. This means that Shamlou is not regarded merely as a product of a particular historical period, as might be the case in some classical Marxist approaches. Nor is he treated as an exclusively psychological individual detached from his historical context. Rather, in this study, Shamlou is understood as an active agent and representative of a particular historical period.

Overall, this study is organized around the fundamental principles of Discourse Theory as developed by Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. Discourse Theory has become an influential and widely used theoretical framework in academic research and has been applied in methodology, linguistics, political philosophy, sociological and political analyses of everyday life (ontic analysis), behavioral studies, semantics, and literary investigations of human phenomena, among other fields.

The purpose of this theoretical introduction is not to provide an extensive elaboration of this methodology and theory. Rather, it is intended to outline its general principles and to keep these principles consistently in view throughout the body and structure of the article. The central concern is to approach Ahmad Shamlou simultaneously as a sociological and literary subject. In doing so, the study continually situates him within the historical, political, and social context of Iran and seeks to explain him as a cultural phenomenon that produced texts. The central question is the relationship between context and text, with particular attention to the contemporary political and social history of Iran and the concept of freedom. Through this relationship, the study seeks to understand both Shamlou and contemporary Iranian political history. The aim is to demonstrate that Shamlou and his cultural production cannot be understood solely in terms of personal sensibility, individual emotions, chance, or coincidence.

This article places particular emphasis on freedom as a key concept for understanding and analyzing contemporary Iranian history. It focuses on the representation of this concept in the literary works of the period, particularly in Shamlou's works. The study draws theoretically on the concept of representation as articulated by Stuart Hall (1932–2014). According to Hall, the construction of concepts in our minds and in texts takes place through representation. Concepts and texts acquire meaning through social relations. In other words, concepts do not emerge solely from psychological motivations; rather, the production of concepts and discourses is a historical process. Understanding this process requires examining the collective conditions under which concepts are constructed—conditions that are continuously created and reproduced

through historical and discursive processes while simultaneously being influenced by material reality.

Max Weber, the German sociologist, interprets the historical development of capitalism on the basis of values and concepts associated with Protestantism, as developed in *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Weber emphasizes that concepts constitute a source for historical, sociological, and philosophical analysis and that, without concepts, scientific observation and understanding are essentially impossible (Giddens, 2003, p. 39). Concepts are also presented as the spirit of history and a source of historical movement. Through concepts, it becomes possible to understand a nation and its people, their culture and collective spirit, as well as the trajectory of their historical development. For precisely this reason, identifying the central concept or concepts underlying Shamlou's works, as well as those underlying contemporary Iranian history, is of fundamental importance to this article.

Introducing Discourse Theory and Its Relation to Shamlou's Thought

Drawing on Discourse Theory as a whole, this article treats Shamlou as a political phenomenon and subject. Discourse Theory provides the idea that phenomena, including apparently purely psychological phenomena, are political. "Ideas become social phenomena before and above all else" (Aghdasi, Vahid, & Khaniki, Hadi, 2019). From this perspective, Shamlou constitutes a political subject. As Aida stated in a documentary on Shamlou, "Even his most romantic poems are his most social poems."

Political and social phenomena, and human phenomena more generally, are complex and unique. Their uniqueness means that understanding human phenomena, whether at the individual level or at the level of political and social structures, requires interpreting them in relation to their historical and internal conditions. Merely adopting and applying a theory is insufficient and is theoretically problematic. Shamlou did not live, write, compose poetry, or deliver speeches according to a theory developed in another society by a thinker who had never encountered Shamlou; nor did that theorist develop the theory specifically on the basis of Shamlou's poetry, speech, or personality. Theory functions merely as a logical intermediary, and a logical intermediary should remain within the limits of that function. In this article, the general principles of Laclau and Mouffe's ideas are employed as theoretical sources of inspiration. The study seeks, through theoretical discourse analysis of contemporary

political history, to reconsider and analyze Shamlou's personality and concepts such as freedom, which appears to constitute the core of his thought.

This issue leads to another methodological question: broadly speaking, there are two ways of applying a theory in sociology. Such application may take place at the structural and macro level or at the micro level. At the micro level, a theory is divided into numerous details and concepts, and all of its components are applied systematically to the subject under investigation. This is not the analytical approach adopted in the present article, for the reasons discussed above. Instead, the study requires the fundamental principles and core concepts of a theory in order to investigate and examine a fluid phenomenon such as Shamlou.

Applying the highly technical details of Discourse Theory as developed in relation to Derrida, Gramsci, Saussure, Althusser, Laclau, and Mouffe would not necessarily provide a productive means of analyzing the complex and distinctive historical and social context of contemporary Iran. Instead, this article focuses on the general principles of Discourse Theory. These principles have proved useful in analyzing Shamlou, and it is hoped that this purpose is adequately reflected throughout the article.

As stated above, the essence of Discourse Theory is that social and historical phenomena are political. What exists within society is political, and this constitutes the ontological assumption of Discourse Theory. From an epistemological perspective, relations of knowledge are also political, meaning that phenomena cannot be adequately understood without grasping the political nature of their relationships. Thus, when Discourse Theory maintains that objects and subjects are political, this claim refers simultaneously to both the ontological and epistemological dimensions of the theory.

From precisely this methodological perspective, Shamlou's lyrical and love poetry should be interpreted in relation to their social meanings and in the context of his inner struggle for freedom from external constraints. Political analysis is particularly useful and illuminating at this point. Since freedom has constituted a collective political aspiration among Iranians during the past century, Shamlou can be regarded as one of the most significant representatives of this historically constituted collective aspiration. Naturally, "patterns and ways of life among Iranians have been changing over recent decades" (Rezaei-Bahrabad et al., 2019), and therefore the conceptual representatives of different historical periods will vary. Nevertheless, it is remarkable that Shamlou maintained this representative position in Iranian literature and intellectual life for approximately half a century.

The Discourse of Freedom in Shamlou's Poetry and Thought: The Construction of a New Discourse

Discourse Theory provides a linguistic logic for examining the internal structure and meaning of a discourse. It should be emphasized that discourse does not constitute a system for discovering an external, objective truth. Rather, discourses construct and represent the truth claims they advance, while evaluating, explaining, or contesting the systems of meaning produced by other discourses. Once an idea takes the form of a discourse and becomes a system of meaning—whether in philosophy, literary forms such as poetry, fiction, and criticism, or in ideology—it acquires a position within society and history.

More enduring discourses are those that establish stronger connections with the historical and social structures of a society and with its political, ethical, spiritual, cultural, and economic elements. Shamlou's thought followed such a trajectory. Emerging within a political environment, and particularly within the relatively open space of literary publications, it participated alongside other intellectuals in promoting committed literature against supposedly non-committed and politically neutral literature. In doing so, it brought literature into a field of political struggle with the regime and contributed to the development of public awareness. In relation to the discourse of freedom as a political element, Shamlou's literary production thus established a significant connection with the broader social body. A deeper understanding of this process requires a closer examination of contemporary Iranian history in order to clarify the contexts in which Shamlou worked.

Conclusion

The central subject of this article is Ahmad Shamlou and his poetry and literature. The article seeks to theoretically analyze the relationship between literature, with Shamlou as its central figure, and political history. More specifically, Shamlou and his literary production are examined within their historical context. Discourse Theory is employed as the principal theoretical framework for this analysis.

From this perspective, Shamlou's literature is approached and examined as a discourse. It should be emphasized that the Discourse Theory used here as a theoretical framework differs from discourse analysis understood as a purely linguistic research method. Accordingly, the study is not exclusively literary; it also constitutes a sociological and philosophical inquiry.

The central concept identified in Shamlou's literary discourse is freedom. This concept gives meaning to and organizes the other concepts within Shamlou's discourse. Without the concept of freedom, other concepts in his literary work would become semantically contradictory and fragmented, thereby disrupting the meaning intended by the poet.

In this study, Shamlou is understood as a social, political, and literary phenomenon. The article proposes that, from a methodological perspective, treating Shamlou and his literary works as a discourse provides a more appropriate way of understanding and analyzing his works, ideas, and influence on contemporary literature. Discourse brings the poetic concepts of a writer into philosophical and ontological relations with one another, organizing them theoretically around a nodal point and thereby representing the poet as a historical and social phenomenon.

References

- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal. 1985, *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso
- Torring, Jacob. 1999, *New Theories of Discourse*. Oxford: Blackwell
- Abrahamian, Ervand. (2014). Iran Between Two Revolutions. Ney Publishing, 22nd ed. [in Persian].
- Akhavan Langroudi, Mehdi. (1994). A Week with Ahmad Shamlou in Austria. Morvarid Publications. [in Persian].
- Aghdasi, Vahid, & Khaniki, Hadi. (2019). Iranian nationalism and political modernization in the Iranian press: A discourse analysis of the articles of Malek al-Sho'ara Bahar in Now-Bahar newspaper. Cultural Studies and Communication Quarterly, June 2019. [in Persian]. http://jcsc.iaocsc.ir/article_35481.html
- Behnoud, Masoud. (1979). Masoud Behnoud's Conversation with Ahmad Shamlou. Tehran Mosavar, No. 17. [in Persian].
- Pournamdarian, Taghi. (2002). Traveling in the Fog. Tehran: Negah Publishing Institute. [in Persian].
- Pashaei, A. (2009). All the Names of Your Poems (The Life and Poetry of Ahmad Shamlou). 3rd ed. Sales Publishing. [in Persian].
- Pashaei, A. (2014). Finger and Moon. Tehran: Negah Publishing Institute. [in Persian].
- Hariri, Nasser. (2006). On Art and Literature: Nasser Hariri's Conversation with Ahmad Shamlou. 5th ed. Negah Publications. [in Persian].
- Jamzad, Elham. (2014). Anima in Shamlou's Poetry. Tehran: Negah Publishing Institute. [in Persian].
- Dianoush, Ilia. (2014). Lullaby with a Trumpet: Selected Sayings and Untold Stories of Ahmad Shamlou. 5th ed. Morvarid Publications. [in Persian].

- Rezai Bahrabad, Hassan, et al. (2019). The process of cultural changes among Iranians over recent decades. *Cultural Studies and Communication Quarterly*, 15(57). [in Persian]. http://jcsc.iaocsc.ir/article_38263.html
- Sarkouhi, Faraj. (1992). Faraj Sarkouhi's Conversation with Ahmad Shamlou. *Adineh*, No. 72. [in Persian].
- Salajegheh, Parvin. (2016). *The Prince of the Tiles*. 4th ed. Morvarid Publications. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1967). With Friends. *Khusheh Weekly*, 12th year, No. 48. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1966). Ahmad Shamlou's Conversation with Ali-Asghar Zarrabi. *Ferdowsi Magazine*, No. 759. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1967). With Friends. *Khusheh Weekly*, 12th year, No. 48. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1978). Editor's Note. *Iranshahr Weekly*, preliminary issue. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1975). *From the Veranda to the Alley* (Collection of Essays). 1st ed. Tous Publications. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1980). Conversation between Students of the Faculty of Communication Sciences and Ahmad Shamlou. *Ketab-e Jom'eh*, No. 31. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (2004). *Collected Works of Ahmad Shamlou*. 5th ed. Negah Publications. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (2011). *The Hadith of Mahan's Restlessness*. Tehran: Cheshmeh Publishing. [in Persian].
- Shafiei Kadkani, Mohammad-Reza. (2011). *Periods of Persian Poetry*. Tehran: Sokhan Publications. [in Persian].
- Tahmasbi, Farhad. (2016). *Sociology of Persian Ghazal*. Tehran: Scientific and Cultural Publishing. [in Persian].
- Karamad, Razieh, & Mirzaei-Nia, Hossein. (2018). The concept of freedom in the poetry of Nizar Qabbani and Ahmad Shamlou. *Quarterly Journal of Literary Research*, 4(17), 125. [in Persian].
- Mousavi Khameneh, Zahra. (2018). A study of the structure of the paradigm of place in post-Islamic Iranian art, with a focus on Iranian painting. *Cultural Studies and Communication Quarterly*, 14(52), 52–73. [in Persian]. http://jcsc.iaocsc.ir/article_33207.html
- Mozafari Saveji, Mehdi. (2016). *From the Rooftop*. Tehran: Morvarid Publications. [in Persian].
- Nejati, Colonel Gholam-Reza. (1994). *The Political History of Twenty-Five Years of Iran*. Vol. 1. Tehran: Rasa Cultural Services Institute. [in Persian].
- Mombini, Sajjad, Hajizadeh Meymandi, Masoud, & Khorrampour, Yasin. (2015). Content analysis of the concept of peace in Shamlou's poetry. *Research in Literary Criticism and Stylistics*, No. 3, 127. [in Persian].
- Derrida, Jacques , 1987. *Of Spirit*. Chicago and London: Chocago University Press – Translated into English by Geoffery Bennington and Rachel Bowlby

- Rahnema, Ali, 2000, *An Islamic Utopean: A Political Biography of Ali Shari'ati*, London: I.B.TAURIS
- Howarth, David, 2000, *Discourse*, London: Verso
- Giddens, Anthony, 2003, *Sociology*, Oxford: Oxford University Press
- Stones, Rob (editor). 2008. *Key Sociological Thinkers*, New York: Palgrave
- Bocock, Robert, 1986, *Hegemony*, London: The Open University Press

مقاله پژوهشی

تحلیل تاریخی و جامعه‌شناختی مفهوم آزادی در اندیشه

و شعر احمد شاملو با کاربرد تئوری گفتمان لاک لائو و چانتال موف

کاوه عبّاسی^۱، جلیل تجلیل^۲، فرهاد طهماسبی^۳، عبدالحسین فرزاد^۴

تاریخ دریافت: ۹۸/۱۲/۸؛ تاریخ تایید: ۹۹/۳/۳۱

چکیده

در این مقاله احمد شاملو به عنوان یک پدیده ادبی و سیاسی در نظر گرفته شده است. پایه‌های نظری این مقاله با الهام از نظریه دیسکورس/گفتمان ارنستو لاکلائو و چانتال موف تنظیم شده است. نکته محوری این تئوری این است که موضوعات، سیاسی هستند. این مقاله بین سطح آنتک و روزمره سیاست و سطح شناخت‌شناسانه آن تمییز قائل شده است و آثار و شعر شاملو را در سطح شناخت‌شناسانه و کلان‌نگر بررسی کرده است. با الهام از تئوری گفتمان، یک مفهوم مرکزی از اندیشه و شعر شاملو استخراج شده که درحقیقت مفهوم بنیادی شعر و فکر شاملو می‌باشد و بر این اساس، دیگر مفاهیم اندیشگانی شاملو مرتبط با مفهوم مرکزی آزادی بررسی شده است. از این دیدگاه، شاملو شاعر آزادی است و بدون درنظر گرفتن این مفهوم، تحلیل آثار او فاقد معنی کامل می‌باشد. در این مقاله تاریخ معاصر سیاسی ایران به عنوان زمینه و بستر تحلیلی در نظر گرفته شده و سپس به متن شاملو پیوند داده شده است. آثار او روح ملی تحولات معاصر ایران را نمایندگی می‌کند. این مقاله ما را به این مفاهیم اندیشگانی رهنمون می‌شود که اولاً در تئوری گفتمان، تمام پدیده‌ها حتی پدیده‌های روان-شناختی، سیاسی هستند و بر همین مبنا باید به شاملو حتی در عاشقانه‌ترین آثارش، به عنوان یک موضوع سیاسی نگریست. دیگر این که پدیده‌های سیاسی - اجتماعی را باید با توجه به وضع تاریخی و درونی آن یا در اصطلاح گفتمان در «زمینه» بررسی کرد.

مفاهیم کلیدی: "شاملو" "تئوری گفتمان" "آزادی" "زمینه"

۱. دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران. ایران. Kavch.Abbassi@gmail.com

۲. استاد تمام رشته زبان و ادبیات فارسی. واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران. ایران. Tajlil52@gmail.com

۳. دانشیار رشته زبان و ادبیات فارسی. گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر. ایران. نویسنده مسئول. Farhad.tahmasbi@yahoo.com

۴. دانشیار رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب. ایران. abdolhosein.farzad@gmail.com

مقدمه

کلیات و روش پژوهش

این مقاله به تحلیل مفهوم آزادی در آثار احمد شاملو با استفاده و الهام از نظریه گفتمان (theory discourse) پرداخته است. احمد شاملو (۱۳۰۴-۱۳۷۹) شاعر، نویسنده و مترجم برجسته ایرانیست که به گفته بسیاری بزرگترین شاعر ایرانی بعد از حافظ است که در تاریخ معاصر ایران ظهور کرده است (مظفر ساوجی ۱۳۹۵، پور نامداریان ۱۳۸۱، بقائی ۱۳۸۶). علاوه بر اینها شاملو حد اقل برای دوره ای فعال و مبارز سیاسی هم بوده است و فعالیت ادبی او سخت تحت تأثیر فضای سیاسی حاکم بوده است. شعر و ادبیات برای او نوعی بازنمایی واقعیت تاریخی و اجتماعی است. به گفته او شعر اساساً "یک حادثه است. حادثه ای که زمان و مکان سبب سازش است اما شکل بندیش در « زبان » صورت میگیرد (شاملو در: حریری ۱۳۸۵).

اهمیت شاملو در ادبیات و نقش و تأثیر سیاسی و فرهنگی او در بین روشنفکران و دانشجویان او و آثارش را محور مطالعات و تحقیقات کثیری کرده است که در قالب کتاب، پایان نامه های تحصیلی و مقالات علمی و ترویجی منتشر شده اند. همچنانکه انتظار می رود غالب آثار در مورد شاملو چه در قالب کتاب یا مقالات تحقیقی و ترویجی جنبه ادبی دارد. در کنار تحقیقات ادبی زندگی شخصی و آراء سیاسی و اجتماعی شاملو هم بسیار مورد توجه علاقمندان اوست و بنابراین در این زمینه هم آثار مکتوب قابل توجهی تولید شده اند. اما تعداد اندکی از این آثار را میتوان یافت که پژوهش جامعه شناختی بر روی آثار و زندگی او انجام داده باشند. اگر هم آثاری با هدف "تحلیل محتوای" شعر و اندیشه شاملو پدید آمده اند در امتداد کار به روش پژوهشی خودشان وفادار نمانده اند و به تفسیر عمدتاً ذوقی شعر شاملو مایل شده اند.

در این مقاله سعی شده است به شکل ساختاری احمد شاملو را در بستر و زمینه های تاریخی و سیاسی که او در آن فعالیت کرده است بررسی و تحقیق شود. همینجا باید گفت که این پژوهش نگاه علی (Cause and Effect) به موضوع شاملو و آثار او و اساساً پدیده های فرهنگی ندارد و دقیقاً به همین دلیل دیسکورس و روش گفتمان را متودولوژی مناسب تری برای تحقیق در زمینه آثار و اندیشه های شاملو و زمینه های تاریخی که او در آن کار می کرده است میبیند. این به این معنی است که شاملو یک معلول صرف دوره تاریخی خاصی در نظر گرفته نشده، چنانکه ممکن است در گرایشهای مارکسیستی کلاسیک چنین باشد. و یا یک عنصر و عامل

روانشناختی صرف مستقل از زمینه های تاریخی ملاحظه نشده است. شاملو در این بررسی یک نماینده عامل و فعال یک دوره تاریخی فهمیده شده است.

این کار در کلیت آن با در نظر داشتن اصول و پایه تئوری گفتمان (دیسکورس) که توسط ارنستو لاکلائو (Ernesto Laclau) و شانتال موف (Chantal Mouffe) توسعه یافته است، تنظیم شده است. تئوری گفتمان اکنون در فضای علمی و دانشگاهی نظریه مورد احترام و بسیار کاربردی می باشد و در مباحث روش شناسی، زبان شناسی، فلسفه سیاسی، تحلیل های جامعه-شناختی و سیاسی روزمره (ontic) و رفتارشناسی و معنی شناسی و بررسی های ادبی پدیده های انسانی و بسیاری موضوعات دیگر به کار می رود.

مقصود از این مقدمه نظری البته شرح و بسط مفصل این متدولوژی و نظریه نیست. منظور این است که خطوط کلی این نظریه ذکر شود و بعد در بدنه کار و در ساختار مقاله به طور مداوم مد نظر قرار داده شود. مسئله این است که احمد شاملو به عنوان یک موضوع جامعه شناختی و در عین حال ادبی در نظر گرفته شود. در این مسیر سعی شده است که به طور مداوم او در زمینه (Context) تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران لحاظ شود و او به عنوان یک پدیده ای که مولد متن بوده است، توضیح داده شود. مسئله در این مقاله این است که رابطه زمینه و متن (Text) با در نظر گرفتن تاریخ سیاسی و اجتماعی معاصر ایران و بر محوریت مفهوم آزادی، هم شاملو و هم تاریخ معاصر سیاسی فهمیده شود. هدف این است که شاملو و آنچه که او تولید کرده است صرفاً بر اساس حساسیت شخصی، احساسات فردی یا اتفاق و تصادف نبوده است.

تاکید این نوشته بر مفهوم آزادی به عنوان یک مفهوم کلیدی برای درک و تحلیل تاریخ معاصر ایران است. بازنمایی این مفهوم در آثار ادبی این دوره خصوصاً در آثار شاملو مد نظر این نوشته است و از لحاظ نظری این باز نمایی در معنایی که استوارت هال (Stuart Hall 1932-2014) بیان کرده است مد نظر ماست. از نظر او ساخت مفاهیم (construction of the concepts) در ذهن ما و در متن (Text) از طریق باز نمایی (representation) صورت میگیرد. $\text{X} \rightarrow \text{I}$ مفاهیم و متن در خلال روابط اجتماعی (societal) هستند که معنی پیدا میکنند. به عبارت بهتر مفاهیم زاده انگیزه های صرف روانشناختی نیستند بلکه فرایند خلق مفاهیم و گفتمان ها امری تاریخی است و برای درک آن باید شرایط و زمینه های جمعی ساخت آنها را فهم کرد، زمینه هایی که به طور مداوم در فرایند تاریخی و در زمینه زبانی (discursive) خلق و بازتولید میشوند و از امر عینی همزمان متأثر میشوند.

ماکس وبر (Max Weber) جامعه‌شناس آلمانی، تاریخ تحولات سرمایه‌داری را بر اساس ارزش‌ها و مفاهیم موجود در پروتستانیزم تفسیر می‌کند که حاصل آن در کتاب اخلاق پروتستانیزم و روح سرمایه‌داری (The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism) آمده است. وبر تأکید میکند که مفاهیم منبع متودولوژی تحلیل تاریخی و جامعه‌شناختی و فلسفی‌اند " و بدون مفاهیم اساساً مشاهده و فهم علمی غیر ممکن است" (Giddens, Anthony 2003, 39). همچنین مفاهیم، روح تاریخ و منبع حرکت تاریخی‌اند. بر محور مفاهیم است که ملّتی و مردمی را و فرهنگ و روح جمعی آنان و حرکت و مسیر تاریخی آنها را می‌شود فهمید. درست از همین جهت است که استخراج مفهوم یا مفاهیم اصلی کارهای شاملو و نیز تاریخ معاصر ایران برای این مقاله اهمیت اساسی داشته است.

موضوع آزادی به عنوان مفهوم محوری تحلیلی در ادبیات شاملو

در آثار شاملو این خواست آزادی به وضوح و مکرر قابل رؤیت است. اما این تکرار موضوع آزادی مد نظر این مقاله در حله اول نیست بلکه این روح ادبی شاملو و شاخصه‌های شعری او، کلمات و عبارات، موسیقی کلام او و هیجان و بی‌قراری بسیار ویژه ناشی از بی‌قراری و اشتیاق وجودی او به موضوع آزادی که در آثار او پیداست این بیقراری تاریخی ایرانیان را به موضوع آزادی " باز نمائی" (representation) میکند. چنانکه گفته شد آزادی مفهومیست که در شعر شاملو مکرر است و از همین روست که پژوهشهای متعددی گاه بررسی‌های آماری بر روی قطعات شاملو انجام داده‌اند و البته نتایج قابل توجهی هم بدست آورده‌اند. (به عنوان مثال رجوع کنید به: سجادی و همکاران ۱۳۹۴). هر چند، این پژوهش بر آن است که روشهای آماری برای درک شاملو اگر چه مفید و گاه لازم است اما کافی نیست. پژوهندگان تاریخ معاصر ایران واقف هستند که متدولوژی تحقیق تاریخ ایران لاجرم کیفی است. پژوهشگرانی که در زمینه مفاهیم بنیادی تاریخ ایران دست به تحقیق زده‌اند نیاز به فلسفه تحقیق کیفی را برای فهم مفاهیم بنیادی تاریخی من جمله ادبیات و هنر درک کرده‌اند (به عنوان مثال لطفا رجوع کنید به: موسوی، زهرا، ۱۳۹۷).

معرفی تئوری گفتمان و پیوند آن به اندیشه‌های شاملو :

این مقاله، بر مبنای برداشت از کلیت تئوری گفتمان، شاملو را یک پدیده و موضوع سیاسی در نظر گرفته است. تئوری گفتمان به ما این ایده را داده است که پدیده‌ها، حتی پدیده‌های روان-

شناختی صرف، سیاسی‌اند." اندیشه‌ها پیش و بیش از هر جا به پدیده‌های اجتماعی تبدیل می‌شوند" (اقدسی، وحید و خانیکی، هادی، ۱۳۹۸) از این نظر شاملو یک موضوع سیاسی است. " شاملو حتی در عاشقانه‌ترین اشعارش اجتماعی‌ترین شعر هایش است " (به نقل از آیدا در مستند شاملو).

پدیده‌های سیاسی - اجتماعی و به‌طور کلی پدیده‌های انسانی، پیچیده و منحصر به فرد هستند. این منحصر به فرد بودن به این معنی است که برای درک پدیده‌های انسانی، چه در سطح فردی و چه در سطح ساختارهای سیاسی و اجتماعی باید همان پدیده را با توجه به وضع تاریخی و درونی آن فهمید و درک کرد. صرف اخذ یک نظریه و به کار گیری آن (adaptation) کافی نیست و از جهت نظری خطاست. نه شاملو بر اساس نظریه‌ای که در یک جامعه دیگر و توسط متفکری که هرگز شاملو را نشناخته است، زندگی کرده، نوشته، شعر گفته و سخنرانی کرده است و نه آن متفکر خاص نظریه‌اش را بر اساس شعر و سخن و شخصیت شاملو نوشته است. نظریه صرفاً یک واسطه منطقی است و واسطه منطقی باید در حد همان واسطه باقی بماند. در این نوشته خطوط کلی نظریه را از آراء لاکلائو و موف برداشت شده است و از آنها به‌عنوان منابع الهام بخش نظری بهره گرفته شده و سعی شده است به‌واسطه تحلیل نظری گفتمان تاریخ سیاسی معاصر، شخصیت شاملو و مفاهیمی مثل آزادی که به نظر می‌رسد جان‌مایه آراء شاملو است بازبینی و تحلیل شود.

این موضوع ما را به یک موضوع دیگر متدولوژیک هدایت می‌کند، و آن این که به طور کلی دو گونه کاربرد (application) یک نظریه در جامعه‌شناسی وجود دارد. این کاربرد یا در سطح ساختاری و کلان (macro-level) یا در سطح خرد (micro-level) است. xiii در سطح خرد، یک نظریه به جزئیات و مفاهیم متعدد، شعبه‌بندی و طبقه‌بندی می‌شود و تمام جزئیات یک نظریه در تحلیل موضوع جزء به جزء اعمال می‌شود. این شیوه تحلیل مدّ نظر این مقاله نیست به دلایلی که پیشتر توضیح داده شد. در اینجا به اصول و بنیادها و مفاهیم اصلی یک نظریه نیاز داریم که پدیده فرآری مثل شاملو را تحقیق و بررسی کنیم. وارد شدن به جزئیات بسیار تکنیکی تئوری گفتمان که در نظریات دریدا، گرامشی، سوسور، آلتوسر، لاکلائو و موف آمده است، برای تحلیل زمینه تاریخی و اجتماعی معاصر ایران که متنی بسیار پیچیده و متفاوت از آنچه که تئوری گفتمان گفته است، راه‌گشا نمی‌باشد. درعوض در این مقاله، کلیات نظریه گفتمان در نظر

داشته شده است. این کلیات در تحلیل شاملو بسیار مفید بوده‌اند و امید است در متن این مقاله این منظور چنان که باید تحلیل شده باشد.

جوهر نظریهٔ گفتمان چنانکه بیان شد، این است که موضوعات اجتماعی و تاریخی، سیاسی هستند. آنچه در اجتماع وجود دارد، سیاسی است و این درواقع فرض وجودشناختی تئوری گفتمان است. از نظر شناخت‌شناسی روابط شناختی درواقع سیاسی است، به این معنی که شناخت از پدیده‌ها حاصل نمی‌شود جز آن که روابط آنها در ماهیت سیاسی آنها فهمیده شود. بنابراین وقتی در تئوری گفتمان گفته می‌شود که موضوعات (objects and subjects) همه سیاسی‌اند (political) این هم به جنبهٔ آنتولوژیک و هم اپیستمولوژیک اشاره دارد. Xi V

درست با توجه به همین نگاه متودولوژیک شاعرانها و عاشقانه‌های او را باید در معنای اجتماعی و در مسیر آزادی درونی او از بندهای بیرونی دید. درست همینجا است که تحلیل سیاسی به غایت مفید و روشنگر است. از آنجا که مفهوم آزادی خواست سیاسی جمعی ایرانیان در یک صد سال اخیر است، به نظر می‌رسد شاملو یکی از بهترین نمایندگان (Representative) این خواست جمعی تاریخی است. طبیعتاً " الگوها و روش‌های زندگی ایرانیان در طی دهه‌های اخیر در حال تغییر بوده است " (رضایی بحرآباد و دیگران، ۱۳۹۸) و بنابراین نمایندگان مفهومی دوره‌ها تفاوت خواهند کرد. این ولی شگفت‌انگیز است که شاملو توانسته برای نیم قرن این وضع نمایندگی در حوزه ادبیات و روشنفکری را حفظ کند.

گفتمان آزادی در شعر و تفکر شاملو: بر ساخت دیسکورس جدید

تئوری گفتمان در واقع منطق زبانی را برای کشف حقیقت درونی یک گفتمان فراهم می‌کند. باید توجه داشت که یک گفتمان، سیستم معنایی برای کشف حقیقت بیرونی نیست. گفتمان‌ها، حقیقتی را که خود مدعی آن هستند ارائه و نمایندگی می‌کنند و این حقیقت، سیستم‌های معنایی بیرونی موجود در گفتمان‌های دیگر را قضاوت می‌کند، توضیح می‌دهد و یا با آنها درگیر می‌شود. به محض این‌که ایده‌ای در قالب یک گفتمان درآمد و به یک سیستم معنایی (چه در فلسفه، چه در مجموعه‌های ادبی همچون شعر، داستان و نقد و چه در قالب ایدئولوژی و غیره) تبدیل شد، مکان و جایگاه خودش را در جامعه و تاریخ پیدا می‌کند. این نکتهٔ بسیار دقیق و با اهمیتی است. گفتمان‌های پایدارتر، گفتمان‌هایی‌اند که با ساختارهای تاریخی و اجتماعی و با عناصر سیاسی، اخلاقی، معنوی و فرهنگی و اقتصادی یک جامعه پیوند جدی‌تری برقرار کرده‌اند.

تفکرات شاملو چنین مسیری را پیموده است و در فضای سیاسی به وجود آمده، به ویژه در فضای باز نشریات ادبی همگام با دیگر روشنفکران توانست با مطرح کردن ادبیات متعهد در برابر ادبیات غیرمتعهد و بی طرف، ادبیات را وارد کارزار زورآزمایی با رژیم و پرورش آگاهی مردم بکند و در زمینه گفتمان آزادی به عنوان عنصر سیاسی، پیوند جدی و عمیقی با بدنه جامعه خودش برقرار کند. برای درک عمیقتر موضوع مرور دقیقتر و نزدیکتر به تاریخ معاصر ایران مناسب است تا زمینه های کار شاملو روشنتر شود.

تاریخ سیاسی معاصر ایران

هژمونی رژیم سیاسی و دیسکورس های متخاصم، تخاصم (antagonism) علیه

هژمونی: مرور تاریخی

تبیین و تحلیل تاریخ معاصر از این نظر مفید است که شاملو را در متن عینی که او در آن کار میکرد شناسائی و بررسی میکند. فضای سیاسی و اجتماعی دهه چهل و پنجاه را میتوان فضای هژمونی و سلطه دیسکورس سیاسی حاکم عنوان گذاشت. محمد رضا شاه "با مشتهای آهنین حکومت میکرد" (Rahnema 2000: 1) و هر نوع صدای مخالف، خصوصا در دهه چهل و پنجاه، محکوم بود و با برخورد شدید حکومتی روبرو میشد. دیسکورس حکومتی که در این دوره به واسطه مطبوعات و انتشار کتاب و نهادهای آموزشی تبلیغ میشد، ادامه ایدئولوژی رسمی دوره رضا شاه و "مبتنی بر ناسیونالیسم افراطی و شبهه مدرنیسم تقلیدی بود" (طهماسبی ۱۳۹۵، ۴۷۳)، دوره ای که فضای اختناق در بین روشنفکران، نویسندگان و فعالان سیاسی حاکم بود. ادبیات مبتنی بر ناسیونالیسم افراطی دوره رضا شاه در فضای فرهنگی کشور حمایت میشد. آنچه در فضای رسمی ادبیات کشور در دوره رضا شاه شدیدا حمایت میشد این بود که "گرایش به ایران باستان... رواج یافت... و شخصیت های آفریده شده [در ادبیات] در این دوره شخصیت های گذشته گرا، ناسیونالیست و کم تحرک و چشم به راه قهرمان بودند" (طهماسبی ۱۳۹۵، ۴۷۴). این شیوه حکومت مطلق در زمان محمد رضا شاه قوی تر و در همه سطوح فرهنگی و سیاسی گسترش و تعمیق پیدا کرده بود، "فرمانروائی مطلق... که همه نهادهای مملکت دستورات او را بی چون و چرا اطاعت میکردند" (نجاتی ۱۳۷۳، ۵۰۳) و این در حالی بود که نیروهای اپوزیسیون چه در سطح سیاسی و چه فرهنگی "عملا برنامه مشخصی برای آینده نداشتند" (

نجاتی ۲۳۷) و نظام سیاسی در کنترل جامعه و نیروهای سیاسی مخالف و منتقد " در موضع استواری قرار داشت " (نجاتی ۲۲۵).

نظریه دیسکورس اینجا ب مدد ما خواهد آمد تا بتوان توضیح داد چگونه نیروهای مخالف و متضاد امکان بروز و ظهور و تحرک پیدا کردند. علی رغم این سلطه مطلق، به هر حال این نیروهای واقعا موجود در فضای عینی جامعه وجود داشتند. سرکوب و سلطه مطلق در واقع وجود نیروهای "متضاد" را ضروری میکند. با وجود سلطه مطلق سیستم حکومتی نیروهای متخاصم سیاسی هم رشد میکردند. آنچه که به لحاظ نظری و فلسفی میتواند این دوره را با توجه به نیروهای عینی واقعا موجود و سلطه هژمونیک نظام سیاسی تبیین کند مفهوم عدم تعین (indeterminacy) و ظلعیت سیاسی است.

بهمان میزان که نیروهای سیاسی مخالف نظام سیاسی ظاهرا عقب نشسته اند و یا سرکوب شده اند این عدم تعین سیاسی در رفتار و ساختار رژیم سیاسی شمیقتر و جدیتر مشاهده میشود. تمام تقلاهای رژیم سیاسی در تحکیم ساختار سیاسی شکست میخورد و در نتیجه ساختار سیاسی در سال ۱۳۵۷ از هم میپاشد. تمایل به تمامیت (totality) ممکن است در همه نیروهای سیاسی خصوصا نیروی سیاسی مسلط وجود داشته باشد اما این تمایل هرگز به تمامیت و مطلقیت هژمونیک نخواهد رسید. به همان میزان که این میل به تمامیت و تصاحب همه زمینه‌ها عمیقتر میشود، تخاصم (antagonism) در فضای زبانی (discursive) عمیقتر و جدیتر میشود و این فرایند امکان خلق دیسکورس‌های جدیدتر متخاصم را ایجاد میکند.

دهه آخر حکومت شاه اگر چه به اعتبار همه اسناد دهه استواری و استحکام نظام سیاسی حاکم بود اما به همان اندازه دیسکورسهای متعارض متخاصم تر رشد کردند: در زمینه دیسکورس مذهبی ایده‌های علی شریعتی (۱۳۱۲-۱۳۵۶) به عنوان ایدئولوژی اصلی بین نیروهای روشنفکر و تحصیل کرده مذهبی مطرح بود و در ادبیات و فضای روشنفکری سکولار، شاملو.

چنین شرایطی را گرامشی (Antonio Gramsci) با مفهوم بحران ارگانیک (Organic Crisis) و بحران هژمونی (Hegemonic Crisis) توضیح میدهد: درست در اوج میل به هژمونی از طرف نظام سلطه، از آنجا که میل به سلطه مطلق هرگز به انجام نمیرسد و هژمونی مطلق آرزویی بیش نیست (Howarth, David 2000, 102 – 125).

هژمونی دچار بحران دیسکورسهای متخاصم با نودال پوینت های متعارض میشود که در زمینه های زبانی، زمینه هائی که جامعه و تاریخ مشخص میکند (که در مورد ایران معاصر مذهب و ادبیات میتواند در این زمینه اشاره شود) شکل گرفته اند.

در چنین شرایطی هیچ چیز در بستر عینی و مفهومی-زبانی جامعه قطعی نیست. تاریخ، علی رغم ظاهر هژمونیک یک ایده خاص، به سمت مشخصی حرکت نمیکند و وضعیت جدید تاریخی و اجتماعی " نتیجه مبارزه عینی نیروهای موجود سیاسی است " (Connell 2019, 21).

نتیجه تنازع دیسکورسها در زمینه عینی سیاسی در دهه ۵۰ به شرایط انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ منجر شد. توضیح نظری فرایند هژمونیک شعر شاملو در اینجا مفید به نظر میرسد که به طور مختصر به آن میپردازیم.

توضیح نظری فرایند هژمونیک شدن یک ایده؛ موضوع شاملو

اگر الگوی ژیزک (Slavoj Zizek) را در نظر بگیریم نودال پوینت در واقع مفهوم مرکزیت که به مفاهیمی که در یک فضای زبانی خاص در جریان و سریانند معنی میبخشد و وارد دیسکورس خاص میکند. این مفاهیم که در فضای زبانی خاصی شناور هستند (floating elements) گفته میشوند که در لحظه خاص تاریخی قرار است که جذب یک دیسکورس خاص شوند و " معنی " بگیرند. نکته اصلی در این باب این است که مفاهیمی که در فضای زبانی شناورند آنگاه که در اثر فعالیت گفتمانی یک دیسکورس خاص جذب آن دیسکورس میشوند و معنی میابند، باید باز تعریف شوند. مثالی که ژیزک بکار میگیرد تا این موضوع را توضیح دهد این است: مفهوم عدالت را در نظر بگیرید که در دیسکورسی که نودال پوینت آن کمونیسم است به کار گرفته میشود که از المنت های شناور فضای زبانی گرفته شده است. این مفهوم که جذب دیسکورس جدید شده است برای بکار گیری باید باز تعریف شود. به این معنی که معنی عدالت در دیسکورس جدید اساسا باید از معانی این مفهوم متغیر باشد. این نکته ما را قادر خواهد ساخت تا تحقیقاتی که حول آثار شاملو شده است را مورد ارزیابی انتقادی قرار بدهیم. سپس این موضوع را بیشتر و به کمک یک مدل ساده بیشتر توضیح خواهیم داد.

مرور ادبیات پژوهشی در مورد آثار و ادبیات شاملو

ادبیات تحقیقی پیرامون آثار شاملو حجم قابل توجهی را خصوصا در دوره اخیر تر به خود اختصاص داده است و نویسندگان و پژوهشگران شناخته شده تر مثل شفیعی کدکنی و یا

محققین دانشگاهی و روشنفکران کمتر شناخته شده آثاری را در زمینه معرفی اندیشه های شاملو پدید آورده اند. عمده این آثار همچنانکه پیش از این نیز اشاره شد با تمرکز بر جنبه های ادبی آثار شاملو فراهم آمده اند. صرفاً برخی از آنها بر نوعی تحلیل محتوی آثار شاملو و دیگران اقدام کرده اند که مختصراً به آنها خواهیم پرداخت. بدیهیست در این نوشته نمیتوان به مجموعه آثاری که در مورد آثار شاملو نوشته شده پرداخت. هدف صرفاً نگاه روشی و انتقادی مختصری به برخی از نوشته ها به عنوان نمونه است که تحلیل نظری این نوشته را روشنتر نشان بدهد.

فرض اصلی این نوشته این است که شاملو پیش و بیش از هر چیز دیگر مناسب است به عنوان یک دیسکورس در نظر گرفته شود تا معنی تاریخی و اجتماعی و سیاسی ادبیات شاملو برجسته تر شود. از نظر این مقاله نگاه صرف روانشناختی و یا ادبی وزن و معنی کار شاملو را آشکار نمیکند. "آنیما در شعر شاملو" (جم زاد، الهام ۱۳۹۳) با الهام از یونگ و مفهوم آنیما و تاثیر آن بر ذهن شاملو (جم زاد، ۱۵) سعی کرده مجموعه آثار و زندگی شاملو را تحلیل کند. درست به دلیل همین نگرش باریک و تک بعدی است که نویسندگان از ملاحظات تاریخی و اجتماعی که به نظر خود شاملو مسئله بنیادی شعر اوست غفلت کرده است. حتی جایی که شاملو مصراً از عشق و آزادی و از عشق به عنوان منبع آزادی یاد میکند مفهوم گنگی همانند آنیما محور تفسیر قطعه است:

"ما آباستن امید فراوان بوده ایم؛

دریغا که به روزگار ما

کودکان

مرده به دنیا می آیند "

(آیدا: درخت و خنجر و خاطره، ۲۴-۲۵)

بدین ترتیب گویا برای فهم شاملو و یا هر شاعر یا متفکر دیگری لازم نیست "شرایط زیست سیاسی و تاریخی - اجتماعی" او فهمیده شود. چنین نگاهی وسعت و تغییرات وسیع ادبی و مفهومی که در طول زمان بر اثر تجربه، متن عینی سیاسی-اجتماعی که شاعر در آن زندگی کرده است و بنابراین تحولات ذهنی و روحی که در اثر همین تحولات (مثل کشته شدن مرتضی کیوان و اثری که این واقعه بر شاملو و شعر او داشت) ممکن است برای او پیش آمده باشد را درک نمیکند بنابراین اساساً از ضعف تحلیلی و روشی رنج میبرد که موجب عدم درک نسبت بین شاعری مثل شاملو و متن عینی اجتماعی و سیاسی است که او در آن میزیسته است. نگاه

اسطوره گرا و روانشناختی و ادبی صرف این خطر را دارد که از درک عینیت زندگی فکری نویسنده و تاثیر آن بر کار او عاجز میماند. خصوصا اینکه در چنین آثاری کمترین اثری از اینکه نویسنده سعی کرده باشد درک خود نویسنده و موضوع تحلیل - شاملو در اینجا - را در نظر گرفته باشد و در نقد و تفسیر خود بکار برده باشد دیده نمیشود و این از نظر تحقیقی نقص به شمار میرود. شمیسا نیز در آثار خودش بیشتر گرایش به نگاه اسطوره ای و روانشناختی دارد. به عنوان مثال رجوع کنید به "نگاهی به سهراب سپهری" و دیگر آثار او در مورد صادق هدایت و یا شاملو. تحمیل یک فرض روانشناختی بر کلیت اندیشه شاعری که عمیقا با جریان عینی تاریخ معاصر در گیر بوده و از آن عمیقا متأثر بوده از جهت نظری مستحکم به نظر نمی آید.

در آثار نوشته شده در مورد ادبیات و شعر فارسی شفيعی کدکني در اثرش ادوار شعر فارسی (۱۳۹۰) سعی کرده نوعی نگاه جامعه شناختی را وارد تفهیم و تحقیق و تحلیل ادبی بکند و در بخشهایی از کتاب به شاملو هم پرداخته است. شفيعی به درستی برای دوره ادبیات و شعر فارسی دوره هائی را شناسائی میکند و برای فهم آن دوره ها مفاهیم مرکزی را پیشنهاد میکند. به عنوان مثال، و خوشبختانه و به درستی، درست از ابتدای کتاب شفيعی "آزادی" را به عنوان مفهوم اولیه و مرکزی جامعه سیاسی ایران در دوره بعد از انقلاب مشروطه و در شعر شاعرانی چون بهار و بعد از او شناسائی میکند: "شعر این دوره پر از کلمه آزادی به معنی جدید آن است" (شفيعی ۱۳۹۰ و ۳۵). شفيعی مدلی را پیشنهاد میکند که بر اساس آن تاریخ شعر فارسی و میزان موفقیت یا عدم موفقیت شعرا در ادوار مختلف سنجیده میشود. او چهار مفهوم اصلی شناسائی میکند که عباتند از پشتوانه فرهنگی، زیبایی های هنری و فنی، زمینه انسانی عواطف شاعر و میزان گستردگی شعر شاعر در جامعه که حول آنچه که او ذات شاعر گفته جمع اند و مجموعه اینها میزان موفقیت و نفوذ شاعر در یک دوره خاص را توضیح میدهد (شفيعی ۱۳۹۰، ۱۳۳-۱۶۱). با بکار گیری این مدل شفيعی در مورد شاملو (و نیما و اخوان) نتیجه گرفته است که این شعرا که شعر مدرن فارسی را نمایندگی میکنند هنوز در زمینه نفوذ در بین مردم دچار نقصان هستند. حسن مدل تحلیلی شفيعی در این است که زمینه های اجتماعی و سیاسی که شاعر در آن زندگی و کار کرده و به طور کلی عوامل اجتماعی و مهمتر ارزشهای تاریخی و انسانی که پشتیبان تولید شعر شاعر بوده را در تحلیل شعر شاعر در نظر گرفته است. مشکل اساسی مدل شفيعی این است که به غایت مختارانه و بدون هیچ ترجیح و توضیح نظری طراحی شده است و نویسنده هم در این زمینه هیچ توضیح خاصی ارائه نکرده است. کار جامعه شناسی و نظری کار

منظم استدلالی و منطقی و فلسفیست. خواننده جامعه شناس ممکن است در انتخاب معیار های تحلیلی شفيعی و از این رو در بکار گیری این مدل برای تحلیل تحولات شعر مدرن فارسی در تردید باشد.

و دست آخر تحقیقات و مقالاتی که با استفاده و یا الهام از روشی که به طور کلی تحلیل گفتمان (discourse analysis) نامیده میشود به عنوان نمونه مقاله " تحلیل محتوی مفهوم صلح در شعر شاملو " (ممبینی و دیگران، ۱۳۹۴) به مفهوم آزادی در شعر شاملو از زاویه مفهوم صلح پرداخته و ذیل آن مفهوم بررسی کرده است. به نظر میرسد که نویسنده ها توضیح قانع کننده نظری در این نوشته مبنی بر اینکه آزادی میتواند از نظر مفهومی و فلسفی ذیل مفهوم صلح بررسی شود ارائه نداده اند بعلاوه و در ادامه نوعی تحلیل آماری بر روی مفاهیم شعری شاملو انجام داده اند که در آن اهمیت مفهوم خاصی - اینجا مفهوم آزادی به عنوان مثال - با تکرار آن مفهوم در یک شعر سنجیده شده است که در استحکام علمی این موضوع تردید های جدی وجود دارد. اعمال و کاربرد هر نوع روش آماری در تحقیق فلسفی، تفسیری (Interpretive) و مفهومی باید از مجرای استدلال علمی و روشی دقیقی صورت گرفته باشد. روشهای آماری در تحلیل محتوی میتواند بسیار فریبنده باشد و محقق را از حقیقت دور کند، چنانکه روبرت بوکوک (Robert Bocock) در اثرش " هژمونی " (۱۹۸۶) بر آن تاکید میکند. بررسی های تحلیل محتوایی اگر چه تا اندازه ای در فهم اولیه متن مفید هستند اما درک لایه های عمیقتر متن، ان هم موضوعی که حتی اقدام به ارائه تعریفی از آن " کوشش بیهوده ای است " (شاملو در: حریری ۱۳۸۵، ۲۰) نیاز به متودولوژی و روش متناسبتری دارد. شعر، چنانکه شاملو میگوید از نوع کشف است (ع. پاشائی ۱۳۹۳، ۱۷۸) و کشف، برای درک شدن نیاز به خلاقیتی کاشفانه دارد.

فرض کنیم که در مرکز یک بررسی بر روی شعر شاملو مفهوم آزادی قرار دهیم. بر اساس متودولوژی تحلیل محتوا (content analysis) آیا این قطعه:

قفس، این زمزمه، این غریو، این بهاران

این قفس، این قفس، این قفس ای امان...

در تحلیل محتوی و شمارش مفهوم آزادی چه " ارزش " (value) تحقیقی خواهد داشت؟ برای خواننده ای که شاملو را میشناسد خوانش این قطعه ذیل مفهوم آزادی دیده میشود و از همه مهمتر اما سنگینی و وزن، تکرار عمیقاً درد آلود کلمه قفس، و حمله حسی بسیار سنگین

عبارت "ای امان" در انتها و درد نهفته در آن چگونه می‌خواهد درون روشهای آماری سنجیده و فهمیده شود؟

شاید، فهم معنی شعر شاعری مثل شاملو به محققینی و روشی نیاز دارد که، به گفته نویسنده کوثری در جامعه شناسی غزل فارسی (طهماسبی ۱۳۹۵) "جامعه شناسی شعر مستلزم وجود جامعه شناسانیست که شعر را خوب بشناسد، یا شعر شناسانی که جامعه شناسی را خوب بشناسد و پیداست که هر دو گونه چنین موجوداتی کمیابند" (کوثری در: طهماسبی ۱۳۹۵، هفده دیباچه).

موضوع مهمی که مناسب است مورد توجه قرار بگیرد تاکید نظریه گفتمان است بر مفهوم ذهنیت (subjectivity) و عاملیت (agency) است. لاکلائو و موف تاکید جدی بر نقش عامل و بازیگران شکل دهنده دیسکورس می‌گذارند (Howarth 2000, 108). این موضوع ما را به بررسی انتقادی تر تحقیقات پیرامون شاملو و نقش و "عاملیت" او در شکل دهی دیسکورس جدید در ادبیات و شعر در دوره جدید روشنتر میکند و برجسته تر می‌سازد. اگر درک ما از زبان به عنوان یک ساختار از پیش تعیین شده در نظر گرفته شود که هر گونه عاملیت خلاقانه در آن از پیش انکار میشود، مشابه درک مارکسیسم کلاسیک از رابطه تاریخ و عامل انسانی تغییر تاریخی، فهم شعر و ادبیات و اندیشه شاملو و نقش او در شکل دهی فهم انسان معاصر ایرانی دشوار خواهد بود. این موضوع به غایت مهمیست که پیشنهاد میشود در بررسی شعر و فکر مدرن در ایران معاصر مورد توجه قرار بگیرد. درست از همین روست که مفهوم آزادی نه تنها به عنوان موضوع "درونی" تحقیق اهمیت دارد، از نظر درک این موضوع که چگونه آزادی فی نفسه در ادبیات و در "جامعه ادبی" و نمایندگان آن چون شاملو عمل کرده است و در فرایند تغییرات تاریخی نقش "عاملیت" داشته است. این مفهوم امکان نقش عاملیت تاریخی را برای شاملو فراهم کرده است و شاملو آن را در ادبیات، شعر، زندگی سیاسی و اجتماعی و کیفیت حیات شخصی و واقعی اعمال و تمرین کرده است. تصور میشود نقش عاملیت شاعر و نویسنده به واسطه شعر و ادبیات مفهوم بسیار با اهمیتی است که به گمان ما در تحلیل های علمی و فلسفی در فضای آکادمیک هنوز به قدری که باید مورد توجه قرار نگرفته است.

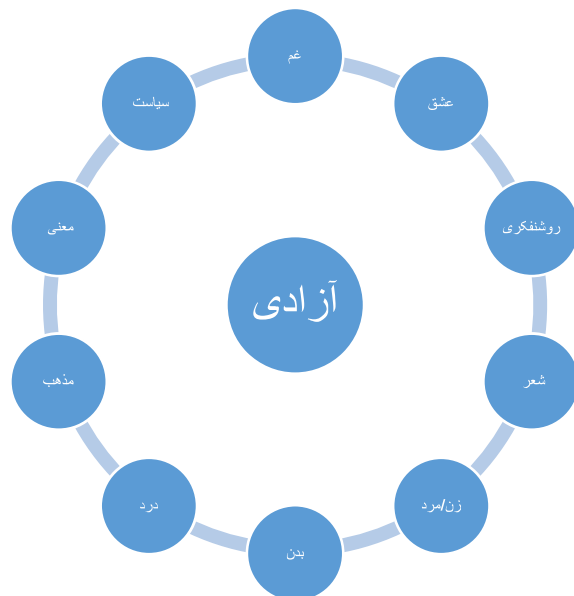
دیسکورس آزادی

برای این که درک شود چرا یک مفهوم ضرورتاً باید در مرکز تحلیلی یک دیسکورس قرار بگیرد خوانش تاریخ اهمیت درجه اول دارد تا روند ها و خواست تاریخی یک جامعه درک شود. منظور از روند ها اینجا اصطلاح روند و مسیر تاریخ (که در نظریات جامعه شناسی پیشین از جمله جامعه شناسی مارکسیستی کلاسیک بر آن تأکید میشد) نیست. منظور ما فضای سیاسی و اجتماعی است که دیسکورسهای مختلف در بستر زبانی (discursive) با هم در تخصم (antagonism) و درگیری هستند.

اینجا ضرورتی به تکرار بحثی که در مقدمه و بحث نظری گفته شد نیست که چه دیسکورسهائی در دوره شاملو در جامعه و متعاقباً در ادبیات در جامعه درگیر بودند. آنچه روشن است این است که خواست "آزادی" مسئله اول تاریخی دوره معاصر است و از همین رو مسئله اصلی ادبیات درگیر و متعهد شاملو است. درست از همین جهت تحلیل شعر شاملو باید با نودال پوینت آزادی صورت بگیرد. از این نظر مفاهیم دیگر همه به ضرورت متودولوژیک باید باز تعریف شوند. برای روشنتر کردن موضوع تصویر ساده ای فراهم شده است. بدیهیست این تصویر مثال گونه است و صرفاً ارزش توضیحی دارد.

مطابق تصویری که در پی خواهد آمد زیر مجموعه ای از مفاهیم با محوریت موضوع آزادی منظومه ای منظم فراهم کرده اند که مسامحتاً آن را نمایشی از دیسکورس "آزادی" شاملو مینامیم. این مفاهیم فقط مثال هستند و واضح است که احصا نشده اند. موقعیت هر مفهوم در این طرح به گونه ایست که ضرورت وجودی، معنی، موقعیت و فضائی که اشغال میکند همه وابسته به نسبتی است که این مفهوم با نودال پوینت آزادی برقرار میکند. این موضوع البته مورد توجه محققین آثار شاملو قرار گرفته است. "شاملو به طور کلی هر اتفاقی در آن جامعه آشفته ذهنش را به سمت آزادی میکشاند. خبر دستگیری یک مبارز، یک نویسنده، یک شاعر، دیدن دیوار زندان یا حضور اجباری یا اختیاری در زندان و حتی خواندن یک شعر یا کتابی در ارتباط با یک موضوع یا دیدن یک پرنده در قفس کافیس است که ذهن شاعری را که به سبب تربیت های خاص ذهنی، نسبت به مفهوم آزادی و ملازمات و مناسبات آن حساسیت دارد به خود مشغول کند" (پورنامداریان ۱۳۸۱، ۷۲).

محور قرار دادن این مفهوم به این معنی است که منظومه فکری و فعالیت های شاعر با چنین مفهومی معنی پیدا میکند. مفاهیم جذب شده در دیسکورس مفاهیمی اند که لاجرم باز تعریف شده اند تا در منظومه مفهومی دیسکورس خاص جا بیابند.

چنین روشی نه تنها صورت متفاوتی به استراتژی تحقیق خواهد داد بلکه ابزار انتقادی برای سنجش پژوهش های انجام شده حول اندیشه و آراء شاملو خواهد داد. بدین گونه، به عنوان مثال پژوهش هایی بر مبنای مطالعات اسطوره نمیتوانند لایه های عمیقتر شعر شاملو را روایت کنند. چنین تحقیقاتی معنای تمام شده (exhausted) در اصطلاح نظریه دیسکورس به مفاهیم میدهند و بر مبنای آن کار شاعر خلاق مثل شاملو را مورد تجزیه و تحلیل قرار میدهند. بر مبنای نظریه دیسکورس معنی مفاهیم هرگز نمیتواند "تمام شده" باشد. همواره این امکان وجود دارد که یک مفهوم که در فضا و بستر زبانی شناورند توسط دیسکورس های در تعارض در جامعه در معنایی که میخواهند به کار گرفته شوند. بنابراین معنای مفاهیم تمام شده نیست. در تحقیقات اسطوره شناسانه این خطر همواره وجود دارد که معنای دیگری بر اراده شاعرانه و خلاقانه شاعر تحمیل شود.

این مشکل در زمینه تحقیقات مقایسه‌ای هم وجود دارد اگر محقق مراقبت لازم را در این زمینه بکار نبرد. برخی تحقیقات مقایسه‌ای که در مورد شاملو انجام شده‌اند (کارآمد و میرزائی نیا ۱۳۹۷ و دیگر تحقیقات مشابه) اگر چه در میان مجموعه آثار منتشر شده پیرامون شاملو مفیدتر هستند اما این مشکل در چنین تحقیقاتی هنوز قابل ملاحظه است که ترجیح نظری نویسنده دقیقاً مشخص نیست از این نظر تعاریف آنها از مفاهیم به نظریه مستحکمی در مورد شاملو و مفهوم آزادی نمی‌انجامد.

این نقصان در استراتژی تحقیق در آثار مبتنی بر تفسیرهای روانشناختی جدیدتر است به این معنی که نه تنها در چنین تفسیرهایی معنای تمامیت یافته یک مفهوم بر اساس یک نظریه خاص، فروید یا یونگ چنانکه پیشتر گفته شد، بر مفاهیم بر گزیده شاملو تحمیل میکند، بلکه به همین دلیل "عاملیت" و "فاعلیت" را از شاعر و شعر او میگیرند و این مهمترین نقصان اینگونه تفاسیر از آثار شاعر خلاق و درگیری همانند شاملوست.

نه تنها شعر شاملو تکرار موضوع و مفهوم آزادی است بلکه حیات و مبارزه سیاسی و فرهنگی و اجتماعی او متوجه این موضوع و مفسر آن است. پیچیدگی "پدیده شاملو" نیاز به استراتژی تحقیقاتی نیاز دارد که گمان می‌رود نظریه دیسکورس میتواند در این زمینه مفید واقع شود.

خوانش نمونه‌ای دیگر در این مسیر ممکن است روشن‌تر باشد:

سالی/نوروز/همراه به در کوبی مردانی/ سنگینی بار سالهاشان بر دوش: تا لاله سوخته به یاد
آرد باز/ نام ممنوع اش را/ و طاقچه گناه/ دیگر بار/ با احساس کتابهای ممنوع/ تقدیس شود.
در معبر قتل عام/ شمع های خاطره افروخته خواهد شد/ دروازه های بسته/ به ناگاه/ فراز
خواهد شد.

دستان اشتیاق/ از دریچه ها دراز خواهد شد/ لبان فراموشی/ به خنده باز خواهد شد/ و بهار در
معبری از غریو/ تا شهر خسته/ پیشباز خواهد شد.

سالی

آری

بی گاهان

نوروز

چنین

آغاز خواهد شد (شاملو ۱۳۹۰، ۱۵).

این قطعه ساده و شگفت انگیز در دو تاریخ و در فاصله سال پنجاه و شش و هفتاد و دو نوشته شده و امضاء شده است که در فهم معنی این قطعه تاثیر عمیقی دارد. در هر تحلیل دیگری این خطر وجود دارد که این قطعه به نورو، امید، شادی، انتظار و غیره نسبت داده شود و از طریق این مفاهیم تعبیر شود. اما اینجا مفهوم بندی و ساختار معنایی قطعه به گونه ایست که سخن از آنچه نیست و امید است که روزی "خواهد آمد" است. اینجا، به گفته دریدا از زبان هایدگر "آنچه که نیست، آنچه که از آن اجتناب میشود" (Derrida, Jacques, 1987, 1) و یا چنانکه شاملو خود گفت سخن از چیز نیست که "نتوانسته بگوید" (ایران درودی در: مظفری ساوجی ۱۳۹۵، ۲۷۵). بنابراین سعی محقق در کشف آنچه که شاعر حتی نتوانسته از آن سخن بگوید است. شاعر یک قطعه شعر را با دو تاریخ امضاء کرده و بنابراین اشاره به شرایطی است که هنوز باقیست و شاعر را بر می آگیزد. این مفهوم گفته نشده نورو نیست چون شاعر قطعه را دوباره و در پائیز هفتاد و دو امضا کرده است. این قطعه باز نماینده (representative) تاریخ است و شرایط تاریخی است که شاعر در آن میزیسته. تکنیکهای روانشناختی دچار ابهامند و امکان درک لایه های عمیقتر این نمونه های عالی ادبی را فراهم نمیکند. با قرار دادن مفهوم آزادی در مرکز تحلیل، که ذکر نشده اما به وضوح بیان شده، مفاهیم دیگر یا رفرم معنایی خواهند یافت و یا در تحلیل ارزش تفسیری متفاوتی خواهند داشت.

یک گفتمان آنگاهژمونیک می شود که بتواند یک دوره تاریخی (epoch) در زبان هایدگر را نمایندگی کند؛ به این معنی که با فرهنگ و تاریخ یک جامعه پیوند اساسی تری برقرار کند. همین گونه است گفتمان های ادبی که برای این که معنی فرهنگی یک جامعه و یا روح کلی تاریخ یک مردم را نمایندگی کند، باید با بنیادی ترین عناصر مفهومی فرهنگ، رابطه برقرار کند. شعر شاملو این گونه است. اگر شعر او و بنیادها و مفاهیم شعری او، به شکل وسیعی در جامعه روشنفکری ایران پذیرفته شده است و شاملو هنوز در این جامعه مؤثر است، برای این است که او عناصر را در ادبیات خودش خلق کرده و در تار و پود فرهنگ روشنفکری ایرانی جا داده است که همچنان پایدار مانده اند و حتی در آفرینندگی تصاویر «ملی» ایرانی، نقش بازی می کنند. این عناصر که با عناصر تاریخی و اجتماعی و سیاسی و فرهنگی جامعه پیوند می خورند، لزوماً تکرار آن عناصر پیشین موجود در فضای زبانی نیستند و مآلاً بازبینی و باز تعریف شده اند.

قلم تیز و برنده شاملو و مرزهای شفاف اخلاقی و مفهومی که او در مجموعه ادبیاتش فراهم کرده است را نباید صرفاً یک خصلت شخصی و یا صرفاً توانایی قلمی و ادبی در نظر گرفت. او با

فراهم آوردن مفاهیمی که برای خواننده‌اش - جامعه‌ای که او رهبری‌اش را به عهده دارد، و بستر گفتاری تاریخی و سیاسی که مجموعه کار او و گفتمان شاملو را حمایت می‌کند - آشنا است، در واقع مرزبندی قاطع و شفاف را با گفتمان‌های رقیب منفی و متخاصم فراهم می‌کند. این فرایند مفهوم‌سازی همان است که در تئوری گفتمان، فرایند تخصیصی کردن گفتمان (دیسکورس) نامیده می‌شود. شاملو با تبدیل، اصلاح و جرح و بازتعریف و تفسیر عناصر گفتاری موجود و ارزش‌هایی که این عناصر به آنچه که او باور دارد، درواقع جبهه‌ای می‌سازد که این جبهه نبرد به - غایت تخصیصی شده با گفتمان‌های رقیب و متخاصم را شفاف‌تر و آشکارتر می‌کند. این فرایند را درست با فراهم کردن مفاهیم مرکزی، مفاهیم اخلاقی مرتبط با مفاهیم مرکزی و عناصر دیگر مرتبط با آنها انجام می‌دهد. درواقع شاملو با این کار «دو جبهه متخاصم، صریح، صحیح و اخلاقی و (و ضد اخلاقی) می‌سازد که جامعه خودش را از تردید و توهّم درآورد و در نبرد علیه آنچه که ضد آزادی نامیده می‌شود»، وادار به عمل اخلاقی، فکری، سیاسی و جمعی بکند. در یک جبهه کسانی قرار دارند که به عشق و آزادی باور دارند و در سمت دیگر آنها که به این بنیادهای اخلاقی و مفهومی خیانت می‌کنند و بر علیه آنها هستند. در سمت شاملو کسانی قرار دارند که همه تعاریف اخلاقی متعالی گفتمان شاملو را حمل می‌کنند و در جبهه روبرو آنها می‌هستند که آزادی و عشق، چون دشنامی است بر روح و وجود آنها:

«دهانت را می‌بویند

مبادا که گفته باشی دوست می‌دارم». (مجموعه آثار. ترانه‌های کوچک غربت، ۸۲۵)
برای او شرط شاعری آزادی است: «برای شاعر شدن، اوّل باید آزاد بود. اگر تو فی‌المثل مقید به مذهبی باشی که در آن بوییدن گل، کفر به حساب آید، هرگز از بوییدن گل تصوّر و احساس شاعرانه‌یی نخواهی داشت.» (XV دیانوش ۱۳۹۳، ۲۶). «به نظر من برای انسان کامیابی میسر نیست. انسان هنگامی می‌تواند کامیاب شود که مطلقاً آزاد باشد» (شاملو ۱۳۴۵، ۷۵۹). و آزادی بی معنیست اگر در تمامیت آن خواسته نشود:

«آزادی سگه‌یی است که اگر نامرئی‌ترین گوشه‌اش ساییده شد، از رواج می‌افتد.» (بهنود

(۱۳۵۸، ۱۷)

و این "آزادی" همچون هر شرقی دیگری به وضعی می‌انجامد که شاعر در وضع خودش، در هستی خودش نمی‌گنجد و رهائی - آزادی - تنها آرزوی دست نیافته اوست: و من آن روز را انتظار می‌کشم/ حتّی روزی/ که دیگر/ نباشم». (هوای تازه، افق روشن، ۲۰۷)

«هرگز از مرگ نه‌راسیده‌ام/ اگرچه دستانش از ابتذال شکننده‌تر بود.

هراس من - باری - همه از مردن در سرزمینی‌ست/ که مزدِ گورکن/ از بهای آزادیِ آدمی/ افزون باشد.

جُستن/ یافتن/ و آنگاه/ به اختیار برگزیدن/ و از خوشتنِ خویشبارویی پی افکندن -
اگر مرگ را از این همه ارزشی بیشتر باشد/ حاشا‌حاشا که هرگز از مرگ نه‌راسیده باشم». (مجموعه آثار، آیدا در آینه، ۱۳۴۱)

نتیجه‌گیری

محور این مقاله احمد شاملو و شعر و ادبیات اوست. در این مقاله در پی آن است که رابطه بین ادبیات با محوریت شاملو و تاریخ سیاسی به لحاظ نظری تحلیل شود. به عبارت بهتر شاملو و ادبیات او در متن و زمینه (context) تاریخی آن بررسی شود. برای تحلیل شاملو در این مقاله از نظریه گفتمان (discourse) بهره گرفته شده است. از این نظر ادبیات شاملو به عنوان یک دیسکورس در نظر گرفته شده و تحقیق شده است. باید توجه داشت که نظریه دیسکورس که در این مقاله به عنوان ابزار نظری به کار گرفته شده با تحلیل گفتمان به عنوان یک روش زبان‌شناسانه تحقیق تفاوت دارد و موضوع تحقیق در این روش زبان‌شناسانه صرف نیست. از این نظر این پژوهش علاوه بر تحقیق ادبی یک پژوهش جامعه‌شناختی و فلسفی هم هست. به برداشت این مقاله مفهوم مرکزی ادبیات شاملو کلمه آزادی است. این مفهوم مفاهیم دیگر در دیسکورس شاملو را معنی میبخشد و سازمان می‌دهد. بدون مفهوم آزادی مفاهیم دیگر در ادبیات شاملو دچار تناقض و تعارض معنایی میشوند و معنایی شاعر اراده کرده است را دچار گسست میکنند.

در این پژوهش شاملو یک پدیده اجتماعی، سیاسی و ادبی در نظر گرفته شده است و پیشنهاد میشود که به لحاظ روشی در نظر گرفتن شاملو و ادبیات او به عنوان یک دیسکورس روش مناسبتری برای درک و تحلیل آثار و اندیشه و تاثیر او در ادبیات معاصر است. دیسکورس مفاهیم شعری یک شاعر را در ارتباطات فلسفی و انتولوژیک با هم میبندد که به محوریت یک نودال پوینت نظم نظری پیدا کرده اند تا وجود شاعر را به عنوان یک پدیده تاریخی و اجتماعی باز نمائی کنند.

منابع

- آبراهامیان، یرواند، ۱۳۹۳، ایران بین دو انقلاب، نشر نی، چاپ بیست و دوم
- اخوان لنگرودی، مهدی، ۱۳۷۳، یک هفته با احمد شاملو در اتریش، انتشارات مروارید
- اقدسی، وحید و خانیکی، هادی، ۱۳۹۸، ناسیونالیسم ایرانی و نوسازی سیاسی در مطبوعات ایران؛ تحلیل
گفتمان مقاله‌های ملک‌الشعرای بهار در روزنامه نوبهار، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، خرداد
۱۳۹۸؛ http://jcsc.iaocsc.ir/article_35481.html
- بهنود، مسعود، ۱۳۵۸، گفت و شنود مسعود بهنود با احمد شاملو، تهران مصور، شماره ۱۷
- پور نامداریان، تقی، ۱۳۸۱، سفر در مه، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه
- پاشایی، ع، ۱۳۸۸، نام همه شعرهای تو (زندگی و شعر احمد شاملو)، چاپ سوّم، نشر ثالث
- پاشائی، ع، ۱۳۹۳، انگشت و ماه، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه
- حریری، ناصر، ۱۳۸۵، درباره هنر و ادبیات: گفتگوی ناصر حریری با احمد شاملو، چاپ پنجم، انتشارات
نگاه
- جم زاد، الهام، ۱۳۹۳، آنیما در شعر شاملو، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه
- دیانش ایلیا، ۱۳۹۳، لالایی با شیپور گزین‌گوبه‌ها و ناگفته‌های احمد شاملو، چاپ پنجم، انتشارات مروارید
- حسن رضایی بحرآباد و دیگران، ۱۳۹۸، فرایند تغییرات فرهنگی ایرانیان در چند دهه اخیر، فصلنامه
مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره ۱۵، شماره ۵۷؛
http://jcsc.iaocsc.ir/article_38263.html
- سرکوهی، فرج، ۱۳۷۱، گفت و شنود فرج سرکوهی با احمد شاملو، آدینه، شماره ۷۲
- سلاجقه پروین، ۱۳۹۵، امیرزاده کاشی‌ها، انتشارات مروارید، چاپ چهارم
- شاملو، احمد، ۱۳۴۶، با دوستان، هفته نامه خوشه، سال دوازدهم، شماره ۴۸
- شاملو، احمد، ۱۳۴۵، گفتگوی احمد شاملو با علی اصغر ضرابی، مجله فردوسی، شماره ۷۵۹
- شاملو، احمد، ۱۳۴۶، با دوستان، هفته‌نامه خوشه، سال دوازدهم، شماره ۴۸
- شاملو، احمد، ۱۳۵۷، سخن سردبیر، هفته‌نامه ایرانشهر، پیش شماره
- شاملو، احمد، ۱۳۵۴، از مهتابی به کوچه (مجموعه مقالات)، چاپ اول، انتشارات توس، ۱۳۵۴
- شاملو، احمد، ۱۳۵۹، گفت و شنود دانشجویان دانشکده علوم و ارتباطات با احمد شاملو، کتاب جمعه،
شماره ۳۱
- شاملو، احمد، ۱۳۸۳، مجموعه آثار احمد شاملو، چاپ پنجم، انتشارات نگاه
- شاملو، احمد، ۱۳۹۰، حدیث بیقراری ماهان، تهران: نشر چشمه
- شفیعی کدکنی، محمدرضا، ۱۳۹۰، ادوار شعر فارسی، تهران: انتشارات سخن
- طهماسبی، فرهاد، ۱۳۹۵، جامعه شناسی غزل فارسی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی

کآرامد، راضیه و میرزائی نیا، حسین، ۱۳۹۷، مفهوم آزادی در اشعار نزار قبانی و احمد شاملو، تهران: فصل نامه پژوهش های ادبی، سال ۴ شماره ۱۷ صفحه ۱۲۵

موسوی خامنه، زهرا، ۱۳۹۷، بررسی ساختار پارادایم مکان در هنر ایران پس از اسلام با نگاهی به نقاشی ایرانی، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره ۱۴، شماره ۵۲، صفحه ۵۲-۷۳

http://jcsa.iaocsc.ir/article_33207.html

مظفری ساوجی، مهدی، ۱۳۹۵، از بامداد. تهران: نشر مروارید

نجاتی، سرهنگ غلامرضا، ۱۳۷۳، تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران جلد یکم، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا

ممبینی، سجاد، حاجی زاده میمندی، مسعود و خرم پور، یاسین، ۱۳۹۴، تحلیل محتوای مفهوم صلح در شعر شاملو، تهران: پژوهش های نقد ادبی و سبک شناسی شماره ۳ صفحه ۱۲۷

- Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal. 1985, *Hegemony and Socialist Strategy*. London: Verso
- Torfin, Jacob. 1999, *New Theories of Discourse*. Oxford: Blackwell
- Abrahamian, Ervand. (2014). *Iran Between Two Revolutions*. Ney Publishing, 22nd ed. [in Persian].
- Akhavan Langroudi, Mehdi. (1994). *A Week with Ahmad Shamlou in Austria*. Morvarid Publications. [in Persian].
- Aghdasi, Vahid, & Khaniki, Hadi. (2019). Iranian nationalism and political modernization in the Iranian press: A discourse analysis of the articles of Malek al-Sho'ara Bahar in Now-Bahar newspaper. *Cultural Studies and Communication Quarterly*, June 2019. [in Persian].
- http://jcsa.iaocsc.ir/article_35481.html
- Behnoud, Masoud. (1979). *Masoud Behnoud's Conversation with Ahmad Shamlou*. Tehran Mosavar, No. 17. [in Persian].
- Pournamdarian, Taghi. (2002). *Traveling in the Fog*. Tehran: Negah Publishing Institute. [in Persian].
- Pashaei, A. (2009). *All the Names of Your Poems (The Life and Poetry of Ahmad Shamlou)*. 3rd ed. Sales Publishing. [in Persian].
- Pashaei, A. (2014). *Finger and Moon*. Tehran: Negah Publishing Institute. [in Persian].
- Hariri, Nasser. (2006). *On Art and Literature: Nasser Hariri's Conversation with Ahmad Shamlou*. 5th ed. Negah Publications. [in Persian].
- Jamzad, Elham. (2014). *Anima in Shamlou's Poetry*. Tehran: Negah Publishing Institute. [in Persian].
- Dianoush, Ilia. (2014). *Lullaby with a Trumpet: Selected Sayings and Untold Stories of Ahmad Shamlou*. 5th ed. Morvarid Publications. [in Persian].
- Rezaei Bahrabad, Hassan, et al. (2019). The process of cultural changes among Iranians over recent decades. *Cultural Studies and Communication Quarterly*, 15(57). [in Persian].
- http://jcsa.iaocsc.ir/article_38263.html
- Sarkouhi, Faraj. (1992). *Faraj Sarkouhi's Conversation with Ahmad Shamlou*. Adineh, No. 72. [in Persian].
- Salajegheh, Parvin. (2016). *The Prince of the Tiles*. 4th ed. Morvarid Publications. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1967). *With Friends*. Khusheh Weekly, 12th year, No. 48. [in Persian].

- Shamlou, Ahmad. (1966). Ahmad Shamlou's Conversation with Ali-Asghar Zarrabi. Ferdowsi Magazine, No. 759. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1967). With Friends. Khusheh Weekly, 12th year, No. 48. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1978). Editor's Note. Iranshahr Weekly, preliminary issue. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1975). From the Veranda to the Alley (Collection of Essays). 1st ed. Tous Publications. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (1980). Conversation between Students of the Faculty of Communication Sciences and Ahmad Shamlou. Ketab-e Jom'eh, No. 31. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (2004). Collected Works of Ahmad Shamlou. 5th ed. Negah Publications. [in Persian].
- Shamlou, Ahmad. (2011). The Hadith of Mahan's Restlessness. Tehran: Cheshmeh Publishing. [in Persian].
- Shafiei Kadkani, Mohammad-Reza. (2011). Periods of Persian Poetry. Tehran: Sokhan Publications. [in Persian].
- Tahmasbi, Farhad. (2016). Sociology of Persian Ghazal. Tehran: Scientific and Cultural Publishing. [in Persian].
- Karamad, Razieh, & Mirzaei-Nia, Hossein. (2018). The concept of freedom in the poetry of Nizar Qabbani and Ahmad Shamlou. Quarterly Journal of Literary Research, 4(17), 125. [in Persian].
- Mousavi Khameneh, Zahra. (2018). A study of the structure of the paradigm of place in post-Islamic Iranian art, with a focus on Iranian painting. Cultural Studies and Communication Quarterly, 14(52), 52–73. [in Persian]. http://jesc.iaocsc.ir/article_33207.html
- Mozafari Saveji, Mehdi. (2016). From the Rooftop. Tehran: Morvarid Publications. [in Persian].
- Nejati, Colonel Gholam-Reza. (1994). The Political History of Twenty-Five Years of Iran. Vol. 1. Tehran: Rasa Cultural Services Institute. [in Persian].
- Mombini, Sajjad, Hajizadeh Meymandi, Masoud, & Khorrampour, Yasin. (2015). Content analysis of the concept of peace in Shamlou's poetry. Research in Literary Criticism and Stylistics, No. 3, 127. [in Persian].
- Derrida, Jacques , 1987. Of Spirit. Chicago and London: Chocago University Press – Translated into English by Geoffery Bennington and Rachel Bowlby
- Rahnema, Ali, 2000, An Islamic Utopean: A Political Biography of Ali Shari'ati, London: I.B.TAURIS
- Howarth, David, 2000, Discourse, London: Verso
- Giddens, Anthony, 2003, Sociology, Oxford: Oxford University Press
- Stones, Rob (editor). 2008. Key Sociological Thinkers, New York: Palgrave
- Bocock, Robert, 1986, Hegemony, London: The Open University Press

پی نوشت ها:

xii در مورد این موضوع میتوان به این اثر مراجعه کرد:

Hall, Stuart. (1985), Signification, representation, ideology: Althusser and the post-structuralist debates, Critical studies in mass communication, volume 2, N° 2, Juin 1985, P 103.

در زمینه مطالعات فرهنگی مطالعه آثار هال ضروریست. بیش از نیم قرن که از آغاز موضوع مطالعات فرهنگی به رهبری او میگذرد این رشته از نظر مفهومی و متودولوژیک علوم انسانی را عمیقاً تحت تاثیر قرار داده است.

xiii این موضوع از مباحث بنیادی جامعه شناسی است و معمولاً بخشی از آثار مکتوب در زمینه نظریه ها و روشهای جامعه شناسی به این موضوع اختصاص دارد. علاقمندان به این موضوع میتوانند به این آثار جهت مطالعه بیشتر مراجعه کنند:

Stones, Rob (editor). 2008. Key Sociological Thinkers, New York: Palgrave

Giddens, Anthony. 2003. Sociology, Oxford: Oxford University Press

Blau, Peter M (editor). 1976. Social Structure, London: Open Books

این آثار در این زمینه بطور مشروحی توضیح داده اند.

xiv. ر.ک. Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal. Hegemony and Socialist Strategy. London: Verso, 1985.

Torfin, Jacob. New Theories of Discourse. Oxford: Blackwell, 1999.

xv. ر.ک. اخوان لنگرودی، مهدی، یک هفته با احمد شاملو در اتریش، انتشارات مروارید، ۱۳۷۳-

xv. ر.ک. ایران بین دو انقلاب، آبراهامیان، ۱۳۹۴

xv. از مجموعه هوای تازه، «شعری که زندگی ست»، صفحه ۱۴۰

xv. از مجموعه هوای تازه، «شعری که زندگی ست»، صفحه ۱۴۰

xv. از مجموعه مرثیه های خاک، «شعر رهایی ست...»، صفحه ۶۴۷

xv. از مجموعه مرثیه های خاک، «شعر رهایی ست...»، صفحه ۶۴۷

xv. از مجموعه لحظه ها و همیشه، «وصل»، صفحه ۴۴۴

xv. از مجموعه باغ آینه، «باغ آینه»، صفحه ۳۸۸

xv. از مجموعه آیدا در آینه، «از مرگ...»، صفحه ۴۶۰

xv. از مجموعه دشته در دیس، «از منظر»، صفحه ۷۹۳

فصلنامه انجمن ایرانی
مطالعات فرهنگی و ارتباطات

۱۱۲

سال ۲۲، شماره ۱

بهار ۱۴۰۵

پیاپی ۸۲